

ЯКИЙ "РИНОК" НЕОБХІДНИЙ УКРАЇНСЬКІЙ СИСТЕМІ ОСВІТИ?

Повзло О.М. (м. Запоріжжя)

Анотації

У статті дається аналіз сутності перехідних відносин, в яких вже декілька десятиків років, включаючи і радянський період, перебуває українська держава. У контексті актуальності цього перехідного часу розглядається співвідношення категорій, з одного боку, "освіта" і "культура", а з іншого боку, "ринок" і "цивілізований ринок". Дане співвідношення вказаних категорій розглядається не стільки у рамках конкретних взаємодій прикладного характеру, а скільки, більшою мірою, на рівні понять і визначень, уявлених в традиційному академічному ключі.

In the article the author gives the analysis of essence of transitional relations in which already a lot of years, including a soviet period, the Ukrainian state remains. In the context of actuality of this transitional time the author examines the correlation of categories "education" and "culture" from one side, and "market" and "civilized market" from the other side. Correlation of the indicated categories is examined not so much within the framework of concrete co-operations of the applied character, but, in a greater degree, at the level of concepts and determinations, imaginable in the traditional academic approach.

Ключові слова

ОСВІТА, "МАСОВА" ОСВІТА, "ЕЛІТАРНА" ОСВІТА, ВИХОВАННЯ, РИНОК, ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД, АДМІНІСТРАТИВНО-КОМАНДНА ЕКОНОМІКА, ПЕРЕХІДНА ЕКОНОМІКА, РИНКОВА ЕКОНОМІКА, ДЕМОКРАТІЯ, РЕГУЛЬОВАНИЙ РИНОК, ЦИВІЛІЗОВАНИЙ РИНОК, ДЕРЖАВА, СУСПІЛЬНА СВІДОМІСТЬ, ГРОМАДСЬКА ДУМКА.

Мета статті

–дати всесторонній аналіз і визначення категоріям "ринку", "перехідного часу", "цивілізованого ринку", "освіти", відобразив їх еволюцію у національному і світовому масштабах;

–осмислити і запропонувати (зокрема, спираючись на світовий досвід) модель оптимальної взаємодії інститутів освіти і виховання з інститутами "цивілізованого" ринку в рамках перехідного часу, як одного з найважливіших інструментів виходу нашого суспільства з тривалої кризи;

–розкрити і показати ключову роль інститутів освіти і виховання у рамках розвитку нашої країни від адміністративно-командної економіки, у контексті перехідної економіки, до ринкової, демократичної економіки;

–показати і розглянути проблемні "точки" взаємовідношення "елітарної" освіти і "масової" освіти.

Вступ

Головне завдання соціально-філософської, соціально-економічної науки дати тлумачення і визначення категоріям "освіта", "культура", "ринок" "регульований і цивілізований ринок", виходячи з тих вимог реальності, які сьогодні ставить перед нашим суспільством українська економіка і перспективи її розвитку на основі використання передових і сучасних наукових технологій. У цьому плані необхідно бачити новизну і високий рівень державних завдань, які, з одного боку, не можуть ігнорувати громадську думку і пересічні інтереси наших громадян, з іншого боку, не можуть дозволити собі плентатися в "хвості" поверхневих і популістських концепцій щодо того, що таке демократична система управління і ринкова економіка.

Державна політика як у області економічних відносин, так у області культури і освіти повинна будуватися так, щоб ці сфери буття як на мікро-, так на макрорівнях виходили і відповідали всім найважливішим тенденціям і процесам, що відбуваються як усередині України, так і за її межами. Якщо ми цього не хочемо розуміти і здійснювати відповідні висновки, то замість нас це зробить матінка-природа або український "майданчик", але самим руйнівним і непередбачуваним способом. Складність всієї ситуації полягає в тому, що на стагнаційні процеси, які "захлеснули" нашу країну по всіх напрямкам, включаючи і досліджувані нами категорії, непомірною тяжкістю накладаються кризи, проблеми і суперечності світового масштабу. Для останніх характерні наступні особливості:

- світова криза соціалістичної і комуністичної системи і ідеології;
- розкол і знищення першої держави робочих і селян - Радянського Союзу, що базував на ідеології соціалізму і комунізму;
- руйнування двополюсного світу, що став каталізатором втрати "рівноваги" у міжнародному житті і політиці між всіма країнами світу;
- світова гегемонія американського імперіалізму і американських стандартів життя, які "підняли" на новий рівень боротьбу за капітал, за дешеву робочу силу, за природні ресурси і джерела енергії і сировини, що в цілому інтенсифікувало світову боротьбу, що періодично поновлюється між провідними світовими державами, з приводу переділу вже не один раз "поділеного" світу;
- кризовий стан західної культури, освіти, системи цінностей і стандартів життя, у зв'язку із загостренням антагоністичних суперечностей між світом праці і миром капіталу, революційний дозвіл яких штучними методами намагається стримати транснаціональний імперіалізм, тим самим, віддаляючи свою неминучу загибель;
- процес тривалого пошуку світовою теоретичною і культурною думкою інших і прогресивних типів розуміння людиною навколишнього світу, способів взаємодії людини з цим світом;
- світова переоцінка всіх колишніх цінностей Буття у напрямі пріоритетності соціальних стандартів;

Який "ринок" необхідний українській системі освіти?

- процес епохальної зміни так званих історичних "хвиль" розвитку світу від "індустріального суспільства" до "інформаційного суспільства";

- "критична" трансформація відносин між глобальними людськими "конгломератами-утвореннями": Схід і Захід; капіталізм і соціалізм; католицизм і православ'я; іслам і християнство;

В умовах політичних, економічних, соціальних суперечностей національного і світового життя (всі вони є закономірним результатом "**перехідного часу**"), в яких перебуває не тільки український народ, але і весь світ, вітчизняна суспільствознавча думка не може не розуміти, що необхідно, щонайшвидше, сформувати і адаптувати в суспільній свідомості наших людей загальні національні ідеї радикального і гідного типу, які сприяли б зміцненню духовної єдності всіх народів, що проживають на території України.

Чому б однією з таких ідей не може бути суспільний рух, що відстоює правильне розуміння духу і філософії "ринкової економіки"? І чому б одними з тих, що зачинають цього руху не могли б виступити державні інститути виховання і освіти? Адже, нашому суспільству (зокрема, інститутам виховання і освіти) необхідний будь-який "ринок", а ринок, який би допомагав розкріпаченню людини і вивільненню її "робочого" часу для занять, пов'язаних з більш "піднесеною" і творчою діяльністю. Тому, тільки інститути виховання і освіти, що відповідає за цілісний розвиток людини можуть відповісти нам, що для цього розвитку повинен зробити цивілізований ринок.

Особливістю даного історичного моменту (є зважаючи на ХХ і ХХІ століття) полягає в тому, що ринкова економіка, призвала до активного суспільного життя широкі маси людей, що втілюють собою, як ще визначив іспанський філософ Ортега-і-Гасет – дух "середньої людини". Вплив цієї "середньої людини", його "культурного рівня" і стандартів життя сьогодні набуває глобального характеру. Сучасний хід всіх об'єктивних подій в стратегічному відношенні визначаються інтересами і рівнем діяльності та активності "середньої", тобто "масової" людини. Але сама "середня" людина (читай: народ) на рівні свідомості відносно таких доленосних для його майбутнього соціально-економічних і ринкових процесах ще не зовсім самоіндифікувався. Більш того, глобальна маніпуляція індивідуальною і суспільною свідомістю, замовником якої є транснаціональні імперії, продовжує давати свої "гіркі" плоди, тому "середня" людина - народ перебуває, м'яко кажучи, в "нетямущому" стані щодо свого сьогодення і майбутнього, знаходячись, зокрема, в полоні таких, на перший погляд, "привабливих", але, насправді, нелюдських "ідолів ринку". І сьогодні йде нещадна боротьба за долі цієї "середньої ланки" соціуму – "золотої середини" – між силами "вчорашнього дня" – "дикий ринок", заснований на безграмотності і темноті народу, і силами "завтрашнього дня" – "цивілізований,

гуманістичний ринок", що заснований і спирається на високий рівень розвитку освіти і культури людини, що постійно емансипується.

Для того, щоб подолати ці негативні тенденції важливо в оперативному ключі наділяти людей об'єктивною інформацією, турбуватися про формування освітніх основ прогресивного світогляду, тобто займатися активною "просвітою", з погляду інтересів "планетарного мислення", яке набирає силу, із збереженням всього багатства і самобутності національних культур. Опираючись на традиційну силу вітчизняної школи педагогіки, виховання і освіти, необхідно насичати, наповнювати і розвивати національну (у тому числі і українське) суспільну свідомість до такого рівня "компетенції" по відношенню до розуміння конкретики зовнішніх і внутрішніх процесів, коли можна з повною упевненістю говорити про діалектичну тотожність категорій "об'єктивного" ("ринкового") і "суб'єктивного" (культурного і освітнього) в історичній еволюції людства.

У цьому сьогоднішня унікальність перехідного часу, коли суспільство втратило і розлучилося з однією системою цінностей і не зовсім ще усвідомлює, до якої ж системи цінностей необхідно рішуче просуватися, і притому спільно. Наш народ знаходиться в пошуку, і йому необхідно допомогти зробити правильний вибір. Цей складний процес вимагає найновіших ідей, нового розуміння людини і миру, нових філософських підстав для наукових і реальних моделей педагогічного і освітнього процесів. Ми вважаємо, що однією з національних ідей може бути ідея формування високоосвіченого, висококультурного, високоморального і високодуховного українського громадянина, що має заслужений авторитет в світі і повагу в своїх власних очах. А який "ринок", яка ідеологія "ринкової економіки" необхідна для реалізації і втіленні цієї ідеї в життя ми спробуємо визначити у нашому дослідженні.

Обговорення проблеми

Всю історію людства можна розділити на окремі складові частини, які в цілому визначають як культурно-історичні організми або формації, що змінюються відповідно до особливостей функціонування соціально-економічних систем держави. Вони, народжуючись, розвиваючись і потім, відмираючи, діалектичним шляхом переходять з однієї в іншу. Такі структури обмежені в часі і просторі, мають тільки їй властивий набір ознак і механізмів взаємодії між всіма її елементами. Як правило, головна відмінність однієї системи від іншої, крім культурних і технологічних, полягає в способі розподілу матеріальних і духовних благ. За останнє століття Україна двічі пережила зміну однієї системи іншої. На початку ХХ століття цей процес здійснився озброєним шляхом, коли весь народ був поставлений в суперекстремальні умови життєдіяльності, пов'язаної з найпершим досвідом побудови держави соціальної справедливості, який закінчився невдачею і показав певну неспроможність соціально-
Який "ринок" необхідний українській системі освіти?

економічної системи з абсолютним переважанням планової економіки і насильницьким, адміністративним розподілом капіталів і ресурсів, яку намагалися прищепити прихильники колективних методів господарювання і організації виробництва. Очевидний той факт, що так звана "планова економіка", хоч і була працездатною, все-таки не змогла задовольнити потреби суспільства, її "ефективність" не дозволяла країні не тільки зберегти ті позиції, що ведуть у світову спільноту (по багатьом напрямкам вони все-таки існували, особливо багато що було зроблено у області освіти), але і забезпечити нормальні умови життя для своїх громадян, у зв'язку з чим і виникла потреба в реконструкції, а потім і зміні адміністративно-командної системи управління. На початку 90-х років ХХ століття в Україні почався різкий перехід (шокова терапія) до ринкової економіки. Стара структура суспільства і суспільних відносин поступово стала йти з історичної арени, а на її "залишках" зводиться нова. Справжній стан країни ми можемо охарактеризувати як перехідне **суспільство з перехідною економікою і системою світоглядних цінностей**. Дане соціально-економічне явище виявилось абсолютно новим і несподіваним не тільки для більшості громадян пострадянського простору, але і для представників теоретичної думки, суспільствознавців-учених колишнього Радянського Союзу. Тому впродовж кінця ХХ – початку ХХІ століття в нашій науці були відсутні серйозні напрацювання, що стосуються не тільки осмислення концепції соціально-економічного розвитку у перехідний час, але і інтерпретації даного стану за допомогою визначення всього комплексу "сучасних віянь", які б були надані системі єдиної філософської "парадигми" розвитку України в ринкових умовах. Але на даний момент ситуація починає мінятися і питання, які ми піднімаємо в цій статті все більше і більше починають цікавити науково-дослідну думку. Зокрема, сьогодні вже чітко визначені основні риси перехідного часу:

- тимчасовий і проміжний характер існування пропонованих типів і форм управління економікою, освітою і культурою;
- неоднорідність природи "соціально-економічного і ідеологічного матеріалу";
- нестійкість як однієї, так і іншої системи політичних ідеологічних і духовних цінностей (ще стоїть питання про владу: "або, або").

Виходячи з цих критеріїв, можна сказати, що Україна з самого початку отримання своєї незалежності, коли тільки почала будуватися нова держава, вимушена була розвиватися в типових умовах перехідного часу, хоч і в незвичайній комбінації історичних архетипів культури. В політичному житті, економіці, суспільній психології, культурі, зокрема освіті і вихованні, українського суспільства продовжували існувати елементи соціалістичного типу

господарювання, способу життя, радянської педагогіки, хоча вже можна було говорити про зародження ринкових відносин капіталістичного типу господарювання зі всіма необхідними його атрибутами. Вони розвивалися "знизу" суспільства, базуючись на власності, особовій ініціативі і заповзятливості, а найголовніше, на усвідомленому та індивідуально "вистражданому" інтересі суб'єктів діяльності, і потім вже на самому "верху" соціальної піраміди стали закріплюватися у вигляді законів, відповідних політичних ініціативах і подальших соціально-економічних програмах. В результаті сьогодні ми маємо яскраво виражений тип "змішаних суспільних відносин", в рамках яких існують "змішана політика", "змішана економіка", "змішана освіта і виховання", "змішана людина" і т.д.

Соціальна і історична практика перетворень в Україні показують, що процес переходу від соціалізму до капіталізму йде у край нерівномірно, стрибкоподібно і нестійко, непередбачуване змінюючись залежно від об'єктивних обставин, духу змін чи ж суб'єктивної "волі" політиків. У результаті, наша держава за даний період незалежності пережила декілька криз, хоча останніми роками поступово стала їх долати, і ось знову попала в політичну кризу, яка загрожує прийняти негативну соціально-економічну форму. Якоюсь мірою, дану невизначеність і нестабільність, на наш погляд, можна пояснити, зокрема, своєрідним теоретичним парадоксом, пов'язаним з особливостями спрямованості історичного "вектора" всіх названих змін. Не секрет, що в світовій соціально-філософській науці як одна з серйозних продовжує існувати теорія лінійно-спіралевидного прогресивного розвитку суспільства (теорія розвитку Гегеля і Маркса), тобто історичного вдосконалення людських відносин за принципом: від нижчого до вищого, від простого до складного, від старого до нового, через закон заперечення заперечення і т.д. І парадокс полягає в тому, що в Україні процес зміни однієї суспільно-економічної формації ("культурно-історичного організму") іншою формацією здійснюється, всупереч принципам і законам даної теорії, у зворотний бік, а саме від соціалістичної формації у бік буржуазної формації. У нашій країні одержали "життя" "змішані суспільні відносини" іншого (нетрадиційного) типу. Чому це відбувається, адже в Європі процеси розвиваються класичним способом, або ми знову попереду планети всієї? На наш погляд, це питання один з найважливіших в теорії "перехідного" суспільства і "перехідної" економіки держав пострадянського простору, від рішення якого залежатиме їх майбутнє.

Якщо соціально-економічну систему, що існує в даний час, наукова теорія визначає як "перехідну", означає, її відмінними рисами є: криза соціально-економічної системи, руйнування старої системи відтворення за відсутності нової, відставання законодавчої бази від швидко змінних реальних економічних відносин, криза ідеології, культури, освіти. Об'єктивне це ускладнює адаптацію більшої частини

Який "риннок" необхідний українській системі освіти?

населення України до ринкових вимог, які безжально диктують свою класичну "ідеологію", направлену, в першу чергу на динамічний і раціональний розвиток виробництва, яке б відповідало б вимогою часу і інтересам капіталу. Саме цим слід пояснити, що обиватель і громадська думка при переході до ринкових відносин прагне вибрати самі "полегшені" варіанти способу життя і підприємницької активності, які, на його думку, повинні бути обов'язково комфортними і приносити швидкий прибуток, по відомому філософському "алгоритму" Л.Голубкова: "куплю дружині чоботи". На жаль, вся ця анархія і прагнення зацікавлених політичних сил зіграти на тваринних інстинктах натовпу і популістських соціально-економічних гаслах і обіцянках закономірно привели наше суспільство до "дикого" і "варварського" варіанту ринкових відносин.

Але все таки, у даний час Україна знаходиться в новому періоді свого становлення, пов'язаного з активною і продуманою спробою переходу до ринкових відносин. Чи зможемо ми жити в умовах нового "ринку"? Чи створимо в Україні ефективну ринкову економіку? Що для цього потрібне: які цінності, яка суспільна свідомість, який рівень культури, яка освіта, які етичні категоричні імперативи? А може поставити питання іншим способом: який же "ринок", який же тип ринкової економіки потрібен українському соціуму і, зокрема, інститутам освіти і виховання?

Важко навіть приблизно точно відповісти на ці питання – все покаже час. Але час – це філософська категорія. І тому, використовуючи філософську методологію, можна розібратися в тому, що таке "перебіг часу", чому "мудріше всього час", чому в один час суспільство абсолютизує "планову економіку", а в інше - "ринкову економіку", і в історії ці пріоритети періодично міняються своїми ключовими місцями? Відповіді на ці питання породжують наступні питання з подальшими відповідями і т.д. Зараз очевидно тільки одне: сьогодні Україна входить в ринкову економіку, а до цього, "вчора", панувала планова економіка. Ми говоримо, що відбувається перехід від одного стану суспільства, в якому наше життя було занадто "зарегламентованим", а тому не зовсім ефективним, до іншого стану суспільства, де буде більше демократичних свобод, де все "дозволено, що не заборонено законом". Але за все необхідно платити, і особливо за можливість робити все те, що вигідно самому тобі і в теж час не суперечить інтересам інших людей і сприяє зміцненню української державності. І наш народ платить за все це "високою ціною": вже історичним фактом свого перебування в цьому складному перехідному часі, знаходячись в невизначено суперечливому соціально-економічному і соціокультурному стані. І для багатьох з нас саме тепер досить зрозумілим і "відчутним" стає філософське застереження давньосхідних мудреців: "не дай Бог вам жити в епоху змін".

Час, для дрібнобуржуазної свідомості, конкретно у тому випадку, коли "тут і тепер", тобто сьогодні, коли ж "не тут і не тепер", а "вчора" або, тим більше, в далекому (хоч і перспективному) "завтра" - воно вже досить абстрактно, адже немає сил чекати. Чому такі суперечності, чому наші бажання випереджають наш розум. Куди біжить час, чому люди весь час "метушаться" і безжально стикаються один з одним в цьому своєрідному (для суспільства безглуздому) "броунівському" русі "соціочастиць"? Чому нам в своєму історичному русі країні потрібен "ринок", а "вулиця" вибирає "базар", а соціально-філософська (ліберальна) думка, не бажаючи регульований ринок, обзиває цей "базар" "цивілізованими відносинами"?

Таким чином, які б каверзні питання наше сучасне життя нам не ставило, всі вони зводяться до рішення однієї з основних проблем: що таке сучасний ринок, які його основні принципи і структура?

Вирішивши побудувати ринкову економіку, ми повинні, перш за все, представляти її образ, бачити хоч би контури, проїнятися духом реальних ринкових відносин. Проте глибокому сприйняттю і розумінню ринку пострадянській людині перешкоджає декілька причин.

По-перше, український народ, історично і практично, по суті, вперше включається в глобальну світову "мережу" під назвою "ринкові відносини". В Україні про це явище і категорію міркували тільки теоретично, тобто абстрактно, не здійснюючи конкретні "кроки", не вникаючи в суть внутрішніх механізмів ринкових відносин. Хоча, з іншого боку, ми думаємо, що західний обиватель на теоретичному рівні так само далекий від розуміння суті і сенсу справжньої "ринкової економіки", як ми далекі були від "ринкової економіки" на практичному рівні. Навряд чи західний "бюргер" знає, що таке "ринок", що таке "вартість", "додатковий продукт"? Але, проте, він має цивілізовані ринкові відношення і високий рівень життя, а український громадянин немає. Хоча у нас в країні завжди, навіть при плановій економіці, заохочувався високий рівень розвитку освіти і пізнання людей (у тому числі і по відношенню до розуміння того, що таке "політекономія капіталізму"), адже у нас мало не вся країна вивчала "Капітал" К.Маркса, а ми маємо, в результаті, тільки "дикий" ринок. Знову парадокси.

По-друге, наше суспільство, свого часу, "кавалерійським наскоком" проскочила, так звані, ринкові відносини, не надавши їм серйозного значення. Адже один з класиків соціалізму закликав безпосередніх будівельників нового суспільства "вчитися торгувати", тобто поступово ставати цивілізованим будівельником і учасником необхідної для економіки ринкової системи відносин. З іншого боку, адже чомусь все-таки навчилися: створили могутню економіку, побудували і запустили в дію безліч підприємств, електростанцій та інших об'єктів. Правда, за роки перебудови і подальшого життя, Який "ринок" необхідний українській системі освіти?

молоде покоління перестало погідності цінувати все те, що створили попередні покоління, знаходячись в жорстких умовах розрухи і численних помилок влади, що управляє. Але в даний момент, ми вважаємо, що суспільство починає поступово прокидатися і на нас всіх зглянулося "прояснення", відбувається реальна "переоцінка всіх цінностей" і осмислення того, як треба працювати і, використовуючи ринкові важелі організації економіки, все-таки просуватися вперед. Тому ми, наступники Великих Справ наших батьків і матерів, використовуючи силу освіти і культури, повертаємося до наших відвічних традицій. Це дозволить нашому суспільству етично самоочищатися, укріпити духовний "стрижень" в українському народі. Ось тоді обов'язково з'являться нові ідеї і обов'язково знайдуться ті сильні, розумні і працьовиті люди, які утілять їх в соціальну дійсність.

По-третє, в пострадянській свідомості не склалося ще, на жаль, наукового розуміння категорій "ринок", "цивілізований ринок", "керований і регульований ринок". Ті природні асоціації, які виникають у кожного з нас, на буденному рівні, при слові "ринок", так чи інакше пов'язані з колгоспним ринком, базаром, товкучкою, "стихийною торгівлею", тобто "відчутними" елементами передринкових форм, що існували ще з часів давньокіївської Русі. Але ці аналогії вельми далекі від реального, цивілізованого, сучасного ринку і закономірно породжують спотворене уявлення про справжню ринкову економіку.

Тому, декілька слів про те, що таке "ринок" і що таке "регульований ("цивілізований") ринок" в класичному вигляді, чи відповідає останній гуманістичної ідеології всебічного розвитку людини?

"Ринок" - це вся система багатоманітних економічних відносин між людьми, що виникають в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання, заснована на певних принципах, головною з яких є свобода економічної діяльності.

"Регульований ринок" – це система ринкових відносин керованого і планованого порядків з ініціативою держави на "типові заходи законодавчого, виконавчого і контрольного характеру" з метою пристосування ринку до соціокультурних традицій і умов того або іншого етносу.

А зараз розглянемо діалектичний перехід ринку в цивілізований регульований ринок і на цьому "фоні" покажемо, чим же, в першу чергу, повинна займатися держава (зі всіма своїми структурами, зокрема, освітою і вихованням) в перехідну епоху, як його призначення і функції в ринковому суспільстві.

Якщо говорити про економічну свободу підприємництва, господарювання у всіх сферах життєдіяльності, то необхідно мати як законодавчу ініціативу – право вибору кожним суб'єктом свого особливого місця і способу активності, а як етичний категоричний імператив – обов'язок бути відповідальним і нести відповідальність. У

цьому основоположному принципі є дві сторони: надання кожному активному суб'єкту власницьких і підприємницьких прав, що допомагають утілити задуми в конкретні об'єкти, а також ліквідація надмірних обмежень на форми, види, об'єми підприємництва підприємств і громадян. Необхідно разом з тим розуміти, що свобода дій підприємця в умовах ринкової економіки не є абсолютною. Вона, як і в будь-якій іншій економічній системі, обмежена, перш за все, законами. Будь-яка ринкова економіка в цивілізованій державі регульована. Питання може бути поставлене лише про заходи і способи державної дії на ринок і законодавчого оформлення юридичних актів. Як інструменти регулювання ринку виступають державні програми, оподаткування, фінансово-кредитна і банківська системи, трудове законодавство, цінові обмеження, протимонопольні заходи. Важливо і те, що ринкова свобода виникає не просто так, вона зв'язана з економічною відповідальністю і ризиком підприємця.

Крім того, ринок підриває диктат виробника, сприяючи диктату над ним з боку споживача. В умовах адміністративно-командної економіки, що породжує дефіцит, присутня влада виробника над споживачем, перетворення останнього у відчужений придаток економічних процесів. У ринковій економіці ціновий механізм і система конкуренції викликають суперництво між виробниками в боротьбі за покупця, споживача. З'являється особливий вид відповідальності перед споживачем, бо його втрата означає зниження доходу, прибутку, а іноді і крах фірми, що, природно не є самоціллю. Державне втручання в діяльність ринкових інститутів пов'язане із збереженням позицій і інтересів як споживача, так і виробника. Бо якщо зникне виробничий сектор ринкової економіки, та ж доля чекатиме його "другу половину" – суспільство споживачів. Як би не змагалися виробники між собою за споживача, держава зобов'язана тримати "паритет" і боротися за збереження і розвиток всіх "полюсів" і сторін.

"Регульований" (договірний) ринок переводить управління економікою від методів управління по вертикалі до управління по горизонталі, тобто на основі угоди між рівноправними економічними суб'єктами. Значне ослаблення директивних методів з боку вищестоящих організацій в економіці ринкового типу, економічна свобода господарюючих суб'єктів постійно зажадає приведення в дію механізмів саморегуляції, роль яких особливо важлива на рівні підприємств, установ. І на перших порах становлення цивілізованих відносин господарської діяльності повинна взяти на себе держава. В цьому випадку ринок буде регульованим, а держава ринковою. Держава за допомогою ідеології "ринкової регуляції" "видавлюватиме" з себе елементи чванливості, бюрократизму, чиношанування, саме поступово відмовлятиметься від сили влади і ставати силою згоди, силою свободи.

Який "ринок" необхідний українській системі освіти?

Цивілізований ринок робить економіку відкритою, і це дає свободу підприємництва, яка розповсюджується на зовнішньоекономічні зв'язки і виражається в тому, що господарські організації і підприємства володіють правом здійснювати зовнішньоекономічні операції при дотриманні певних умов і обмежень. Реалізація цього принципу є основною умовою інтеграції країни в систему світогосподарських зв'язків і проникнення на світовий ринок, що сьогодні важливо для нашої держави. Захист внутрішніх інтересів в умовах відвертості економіки забезпечується дотриманням визнаних міжнародних норм і встановленого законодавства країни.

Ринкова економіка немислима без реалізації принципу конкуренції. Державне законодавство за допомогою вказаних можливостей повинне направляти стихійний ринок в цивілізоване "поле" конкуренції. Без конкуренції ринковий механізм не працює. Вона вкрай необхідна щоб уникнути монополізації і захоплення ринку. Ринок є особливим економічним механізмом, який через конкуренцію сприяє раціональному розподілу ресурсів, впливає на об'єм і структуру виробництва, примушує споживача вибирати раціональну систему споживання і, зрештою, оздоровлюватиме економіку України, звільняючи її від збиткових, неконкурентоздатних підприємств.

Якщо централізована економіка (у ній віддається пріоритет директивним методам управління) спирається на безпосереднє управління матеріально-речовинними об'єктами і процесами, то ринкова економіка тяжіє до управління за допомогою принципу дії на фінансову систему. Іншими словами, ринкова економіка набагато повніше використовує механізм вартості і товарно-грошові відносини. У цьому сенсі можна стверджувати, що ринковій економіці органічні економічні (демократичні) методи управління. На практиці це знаходить втілення в значному підвищенні ролі грошей, банків, розподільної і податкової систем, цін. Але і за цим повинна стежити держава проводити таку політику, щоб було зрозуміле кожному суб'єкту ринкових відносин, що, дійсно, "кадри вирішують все". Виховання і пропаганда професіоналізму з боку державних інститутів вирішуватиме питання реальної дієздатності і мобільності як виробничих, так і фінансових структур в складних соціально-економічних процесах.

Основна функція держави перехідного періоду полягає в розповсюдженні (у тому числі і за допомогою інститутів освіти) ідеології цивілізованих і гуманістичних ринкових відносин на всі господарські сфери, з проникненням їх у всі галузі, в охопленні всіх регіонів країни, формуванні системи взаємозв'язаних, але самостійно діючих "агентів" цивілізованого ринку. Останню підфункцію можна назвати культурологічною, стрижньовою, багато в чому вирішальною відносно питання перспектив розвитку людства, бо "цивілізований ринок" служить всьому суспільству і ставить на перше місце інтереси

Людини, а не системи - ринку як такого. Якщо держава справиться з своєю філософсько-методологічною місією і зуміє направити "перебіг" ринку в необхідне "русло" гуманізації суспільних відносин, то, тим самим, у нього з'явиться "перспектива" бути першою в історії державою-гуманістом, що запроваджує в життя соціальну гармонію і соціальну справедливість.

Тепер що стосується ролі виховного та освітнього "акценту", який необхідно вибудувати на перспективу в українській державі з ринковою економікою. Ми думаємо, що інститути виховання і освіти можуть запрацювати у сучасних перехідних умовах в повну силу тільки тоді, коли сам "ринок" піде назустріч ним, і коли самі вони запрацюють "по-ринковому", тобто в даних взаєминах між даними категоріями ми повинні завжди враховувати соціально-економічний контекст. Звичайно ж, нашій системі освіти у жодному випадку не потрібен "дикий" ринок, з його стихією і непередбачуваністю. "Дикий" ринок розколює єдину і цілісну систему освіти, з одного боку, на елітарну освіту, а з іншого боку, на "масову" освіту, віддаючи перевагу при цьому першому. В світі капіталу і первинних ринкових відносин "масова" освіта є перетвореною формою достовірно "народної" освіти, що на практиці дає для робочого-виробника не одне і теж. У ранньому буржуазному суспільстві "масова" освіта найбезпосереднішим чином зв'язана і відповідає ідеології "конвеєрного" виробництва. Тому, така "масова" освіта дає учню тільки необхідну суму спеціалізованого (ближче до прикладного) знання щодо якоїсь вузької і закритої сфери діяльності, позбавляючи його ознайомлення з основами фундаментальної освіти, яка дає учню глибокі і всебічні знання як про його майбутню професію, так і про природу, людину, науку і мир в цілому. Таке знання і освіта, навіть на Заході, як правило, можна одержати тільки в рамках елітарної освіти, яка коштує дуже великих грошей. А це вже є недоліком, оскільки позбавляє соціально-економічну систему Заходу всебічної гнучкості, ґрунтовності і динаміки. Еволюція відносин в західному соціумі поступово приходить до зрілого вигляду (стадія розвитку цивілізованих і гуманістичних ринкових відносин), що дає, зокрема, можливість усвідомити недалекоглядність і тимчасовий характер даної методологічної установки у області освіти. У європейській суспільній свідомості вже давно стало аксіомою наступне твердження: якщо хочеш щоб народ твоєї країни став грамотним і міг професійно управляти складними виробничими і інформаційними технологіями, то відмовитися від пріоритетності "елітарної" (платного, не загального і не обов'язкового) освіти і думай про шляхи розвитку "масової" (безкоштовного, загального і обов'язкового) освіти.

У зв'язку цим, в контексті пріоритетності розвитку гуманістичних аспектів в ринкових відносинах України, актуальним є питання про статус недержавної освіти, і питання про особливості взаємодії в Який "ринок" необхідний українській системі освіти?

цілісній системі утворення України державних і недержавних форм освіти. З одного боку, соціально-філософська думка повинна усвідомлювати і доносити до громадської думки аксіому про те, що ринкові відносини, навіть у перспективі, ніколи не можуть замінити собою добри, щирі, без жодного розрахунку і конкуренції, людські відносини. Сьогодні світовим соціумом і економікою ринок використовується як один з найважливіших засобів підвищення матеріального добробуту і комфорту конкретній людині, тобто ринок – це не мета, а засіб, а справжньою метою історії є сама людина, її етичне і духовне самоудосконалення. Тому, ми вважаємо, що не можна навіть під гаслами демократії нав'язувати в абсолютній і категоричній формі інститутам культури і освіти ідеологію ринкових відносин. Не можна буквально і прямолінійно екстраполювати виробничі ринкові відносини в область педагогіки і творчості. Адже результати справжнього творчого початку несуть в собі виховну функцію – підвищують етичний і культурний рівень українських громадян.

З іншого боку, на даний момент активна діяльність (багато в чому плідна) комерційних навчальних закладів недержавної форми утворення – це очевидний факт. До життя їх призвав "ринок". Сьогодні недержавні вузи, інші навчальні заклади в цілісному виховно-освітньому процесі займають свою природну освітню "нішу", у міру сил заповнюючи і "латаючи" недоліки в навчально-методичній і педагогічній роботі традиційних (державних) інститутів освіти. Сам чинник появи і закріплення в соціальній системі нетрадиційних (недержавних) форм і стилів навчально-освітньої діяльності, у вдосконалення яких втягуються справжні професіонали вже по собі утішне явище. З одного боку, це дає робочі місця і додаткову частку майбутніх фахівців, з іншою - підкреслює розвиток і активізацію (нетрадиційних і неklasичних) цивільних і суспільних інститутів управління (на рівні місцевого самоврядування), які на основі застосування нових і динамічніших педагогічних і культурологічних технологій, допомагають традиційним державним інститутам більш продуктивно вирішувати проблеми всебічного формування і відточування "людського чинника", підсилюючи його роль і значення в державному "організмі".

Наприклад, недержавні ВНЗ, що стрімко увірвалися у виховно-освітній процес, на свій страх і ризик, знаходячись в стороні від державного патронажу, за своїми власними проектами і технологіями, формують свою навчально-педагогічну теорію, швидко йдуть на експеримент, на практиці освоюючи нові форми навчання студентів, організації навчального процесу, розвитку і зміцнення матеріально-технічної бази, відточуючи нові ідеї побудови навчально-методичної роботи, здійснення наукових досліджень. ВНЗ недержавних форм навчання, в цілому, пропагують і запроваджують в життя важливу,

сучасну і передову стратегію наповнення і забезпечення державних, суспільних і комерційних інститутів ринкової економіки, що формується, компетентними і сильними в своїй справі кадрами. Діяльність даних вищих навчальних закладів зароджувалася на принципі самовиживання на ринку освіти і з самого свого початку була пов'язана з внеском в процес розвитку "ринкового" мислення у нашої молоді, становлення сучасної культури майбутнього працівника-фахівця, який у своїй практичній діяльності з максимальним ступенем корисності застосовуватиме всі ті знання, які одержав він в своєму вузі. Комерційний вуз, з причини об'єктивних обставин, зацікавленіше піклується і підтримує в громадській думці своє високе реноме і прагне до подальшого вдосконалення. Все це говорить про те, що наша вузівська система освіти, найактивнішим чином асимілюючи в собі найкращі приклади і зразки, що існують в західній системі вищої освіти, стала більш диференційованою, різною і привабливою.

Сьогодні вже стало аксіомою положення про те, що кожен сучасний вуз (державний і недержавний) повинен піклуватися про те, щоб кожен викладач не тільки в теорії, але і на практиці знав, що таке ринкове (раціональне) господарювання, в чому суть ринкових законів і як вони діють в демократичних, правових державах (з своїми конкретними правилами і вимогами, але чітким соціальним і правовим захистом), як потрібно працювати по-новому і на які знання опиратися. І всі ці практичні знання, в справі побудови демократичного, цивільного суспільства, забезпечуючого і захищаючого права і основні свободи громадян, по-сучасному мислячий педагог повинен своєчасно і оперативно передавати підростаючій зміні.

Таким чином, сучасні ВНЗ державних і недержавних форм навчання, що вибрали для себе "ринкові" механізми і методи роботи, в результаті певної децентралізації і відхід від "осколків" загальнодержавної бюрократичної системи вищої освіти в своїй діяльності по багатьох напрямках мають певний "запас" свободи, що дозволяє більш продуктивно і ефективно здійснювати саме ту стратегічну лінію розвитку вищої освіти з боку даних вузів, яка є загальноприйнятою в багатьох демократичних державах Європи.

Це дозволяє говорити про те, що недержавна освіта в нашій країні відноситься до "прогресивного типу" освіти. Проте, вся "прогресивність" спотворюється головною недосконалістю "елітарної" освіти, а саме своєю недоступністю для "масової освіти" і обслуговуванням вузьких і обмежених соціальних категорій населення. В організаційній структурі даної системи існує своя жорстка ієрархія по всіх напрямках: система підпорядкування і супідрядності (без цього не можна). Суспільству ця система корисна тільки у тому випадку, коли вона сприяє становленню демократичних початків в його виробництві і відтворенні. Діалектика

Який "риннок" необхідний українській системі освіти?

даного процесу така: класична держава закріплює ефективні педагогічні моделі, що сформувалися за останні сторіччя, і освітні методики в єдину демократичну концепцію національного виховання, даючи при цьому простір новаторським напрямам і методикам неklasичної освіти і жорстко контролюючи кінцеві результати. Дані системи повинні один одного взаємозбагачувати і взаємодоповнювати. В цілому, по відношенню до їх діяльності, відносними суспільними структурами формується громадська думка, яка критично відбирає позитивні і негативні моменти, тим самим показує єдине можливий шлях їх подальшого співіснування до тих пір, поки цей процес матиме місце в історії. При будь-якому іншому варіанті ми можемо втратити не тільки культуру і освіту, але і все суспільство, з його економікою, "бюрократичним істеблішментом" і "контркультурною тусовкою".

До того ж, вивчаючи останні світові тенденції у сфері освіти, слід підкреслити, що в нашій системі освіти необхідно дуже обережно і зважено відноситися до політики платної освіти і навчання. Вона повинна визначатися пріоритетним існуванням державних форм навчання над недержавними, при домінуючій безкоштовній освіті, оскільки в цьому, як вважають фахівці, закладений дуже раціональний економічний сенс. "Проект зниження державного фінансування шкільної (і всього другого - авт.) освіти украї нераціональна річ. Економія буде невеликою, а скорочення реальних засобів, які система матиме в своєму розпорядженні, виявиться досить значним. Держава рахує свої гроші, а гроші своїх громадян не рахує" [2, 61]. У новій ідеології побудови "економіки" освіти передбачається, що "бюджетні гроші явно або неявно заміщатимуться засобами населення. Насправді, це не так. Платоспроможний попит на послуги освіти ще дуже обмежений. А ті, хто міг би стати спонсором, міркують раціонально – якщо мої гроші можуть врятувати систему, я їх пані. Якщо ж ці гроші нічого не зроблять, навіщо я даватиму. Відхід державних грошей призводить до того, що і суспільство починає менше витратити на освіту" [2, 61].

З іншого боку, кажучи про ринкову економіку, необхідно мати зважаючи на як невід'ємну її частину сам "ринок" освіти, тобто мова йде про роботу інститутів освіти і виховання на основі ринкових законів і принципів. Перше ринкове питання на "ринку" освіти - це перш за все питання про собівартість і вартість "освітніх послуг", що надаються інститутами освіти і виховання своєму суспільству. Тут держава повинна поклопотатися про захист інтересів справжніх трудівників і творців української освіти: вчителів, викладачів, вчених. Необхідно максимально точно визначити, скільки коштує праця працівників освіти, скільки вкладено сил і знань в учня і якою мірою все це сприяє підвищенню ефективності економічної діяльності конкретного підприємства і економіки в цілому, аж до визначення і

виведення "формул залежності" отримання розміру прибутку від "ефекту" "освітньої" політики. Це дуже важливо у зв'язку з тим, що на українському "ринку" освіти, що формується, в оцінці кінцевого "продукту" діяльності ще панують старі підходи і система критеріїв радянського часу, що, звичайно ж не відповідає духу ринкових перетворень суспільства. Якщо ж говорити про ті підходи, які превалюють в західноєвропейській системі економіки освіти, то і тут не все гладко, оскільки відносно сукупного інтелектуального продукту (у економіці освіти інтелектуальний продукт одержав назву "людського капіталу"), проведеного, по суті, в стінах виховно-освітніх і наукових установ, здійснюються темні, "підкилимові" ігри.

Ця явна несправедливість, що існує у Західному світі по відношенню до питання про розподіл матеріальних і духовних благ у сфері освіти, обґрунтовується економічними теоріями, заперечливими чинник "людського капіталу" в отриманні прибутку і розводять у різні боки поняття "капіталу" і поняття "праці", поняття "постійного капіталу" і поняття "змінного капіталу". На думку таких економістів, як К. Менгер, А. Маршал, У. Джевонс, Дж. Кейнс і ін., тільки інвестиції в основний капітал ("постійний капітал") можуть розглядатися "як головний параметр капіталістичного відтворення, що забезпечує приріст національного доходу" [1, 37]. Жива праця ("змінний капітал") і всі інвестиції в нього (зокрема, "освітні") ігнорувалися, їм відводилася роль пасивного "чинника виробництва".

Проте, даним висновкам протистоїть теорія "людського капіталу" висунута американським економістом І. Фішером, яка була підхоплена Т. Шульцем, Г. Бекером, Г. Джонсоном і ін., в якій вони відстоюють ідею ідентичності "людського" і речовинного капіталів. Науково-технічний прогрес своїми очима показав і примусив погодитися з тим, що інвестиції в підвищення освітнього і професійного рівня працівника є невід'ємною частиною "всеосяжного" капіталу і в сучасних умовах в значній мірі впливають на розмір прибутку. "Родоначальники теорії і їх послідовники під "людським" капіталом розуміють знання, навички і інші здібності людини, впливаючи на зростання виробництва і доходів. При цьому до вкладень, що формують "людський" капітал, вони відносять витрати на освіту і підготовку робочої сили на виробництві, витрати на її медичне обслуговування, міграцію, пошук інформації про ціни і доходи" [1, 41]. Ця теорія, як нам здається, ближче до істини, і її реалізація на практиці дозволяє освітнім структурам відстежувати "рух" свого продукту-товару по "ринку" і ступінь його реального вартісного втілення в кінцевій вартості сукупного валового продукту. Визначивши свій "внесок" в одержанні доходу, можна добиватися відшкодування витрат на підготовку робочої і ін. сили і претендувати на заслужену частку державного, суспільного і комерційного "пирога". Діючи по даній методиці, інститути освіти і виховання зможуть не тільки "виживати" в перехідних економічних умовах, але і думати про Який "ринок" необхідний українській системі освіти?

свої перспективи. Але все це повинно бути закладено в стратегії і тактиці державного регулювання системою вітчизняної освіти.

Саме в цей невизначений "**перехідний час**" на нашу **державу** лягає відповідальність за збереження стабільної і демократичної системи освіти і виховання, за збереження традицій гуманістичної освіти, невіддільних від принципів "масової освіти", ґрунтованого на загальній початковій і середній освіті, доступності навчання, на пошані в людині індивідуальних рис, незалежно від нації, кольору шкіри і матеріального положення. Але державні структури в цій області життя зобов'язані дотримувати "міру", гнучко проводити свою політику, не підмінюючи собою освітні інститути і не перетворюючи країну на "навчальну казарму". Контролювати, означає допомагати і сприяти, за допомогою виховно-освітніх "зусиль", розвитку культурного і духовного потенціалу суспільства. Тільки тоді, спираючись на окультурену "силу" широких мас людей, держава в змозі побудувати демократичну модель української економіки. Українське суспільство в змозі подолати негативні наслідки "перехідного часу", якщо буде, зокрема, підтримувати на рівні громадської думки і в практичних ініціативах політику гармонійного поєднання і взаємодоповнювання діяльності інститутів освіти і інститутів цивілізованого, регульованого ринку на благо інтересів кожної людини. Сумісна активізація зусиль держави і суспільства дозволить подолати негативні тенденції капіталізації "елітарної" української освіти і пролетаризації "масової" (народного) освіти. Це можливо зробити, зокрема, і на шляху реформування системи освіти на ринкових принципах, як це не парадоксально.

Висновки

1. Сучасна система освіти (а надалі "**постперехідна**") повинна шикуватися і облаштовуватися не під диктування "дикого" ринку, а під комплекс цілей і завдань, пов'язаних з розвитком цивілізованих, гуманістичних ринкових відносин і демократичних методів управління економікою, де відсутнє будь-яке беззаконня ("рейдерський" феномен), а присутній раціональний підхід до справи (вивірене і обґрунтоване поєднання державних і недержавних форм освіти) і пошана всіх сторін навчально-педагогічного, виховно-освітнього процесів.

2. З іншого боку, дана **постперехідна** система освіти, як найважливіший соціокультурний феномен, повинна включати принципи діалектичної єдності "елітарної" і "масової" освіти, фундаментального і прикладного знання. Вона повинна бути, комплексною, багатоплановою, гнучкою і активною (наступальною). Її головним завданням буде відстоювання інтересів кожної трудящої людини і його дітей, в цілях їх всебічного вдосконалення і емансипації, що для української держави в конкретній практиці будуть набагато важливішими і пріоритетними, ніж принципи "ринкової" або

"виробничо-економічної" доцільності. Для постперехідної системи освіти повинен існувати як керівний один і єдиний принцип: **людина – це самоціль історії, а "ринок", у тому числі і цивілізований" – це тільки засіб для розвитку людини і "отримання" нею самої себе.**

3. У теж час, ця нова система освіти зобов'язана формувати громадську думку, своєрідний психологічний "алгоритм" справжньої культури "ринку", тобто сприяти тому, щоб самі люди нашої країни прагнули вчитися "культурно торгувати", цивілізовано займатися тим або іншим видом підприємницької діяльності, що пов'язано з освоєнням і проходженням кожним з них канонів законодавства, права, етикету і професіоналізму.

4. Українській системі освіти необхідний "цивілізований" і "гуманістичний" ринок, складовою частиною якого виступали б самі інститути освіти і виховання. Саме такий ринок стимулюватиме автономний і самостійний розвиток інститутів освіти і виховання, що розкриє їх потенціал до такого ступеня і якості, коли це буде край необхідно сучасному суспільству, що має суперконкурентну економіку і науку, а значить і об'єктивні, і суб'єктивні можливості для становлення повноцінної культури.

Перспективи подальшого наукового дослідження

Розробка нових педагогічних і освітніх фундаментальних ідей у філософії, соціології і економіки освіти, які стосуватимуться актуальної сфери соціальних відносин: ринок – людина – освіта.

Джерела

1. Клочков В.В. Экономика образования: иллюзии и факты. – М.: "Мысль". - 1985.- 176 с.

2. Матвеева А. Обучение существованию // Эксперт - 1998. - №2.

Стаття надійшла 12.06.2007 р.